RESEARCH FOCUS
xalqaro ilmiy jurnali
hamkorligida

DOI
10.66073/ReFocus-Conf/0910260

QR-kod maqolaning DOI sahifasini ochadi

SAHIFALAR 1266–1268
TIL Qoraqalpoq

IQTIBOS UCHUN
Sultanbaeva Fatima Árepbay qızı, Tóreniyazov Elmurat Sherniyazovich. Qaraqalpaqstan sharayatında gúnji zıyankesleri hám olardıń keltiretuǵın zıyanın anıqlaw // «O‘zbekiston olima ayollarining mamlakat taraqqiyotiga qo‘shayotgan hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 1266–1268. – DOI: https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910260

QARAQALPAQSTAN SHARAYATÍNDA GÚNJI ZÍYANKESLERI HÁM OLARDÍŃ KELTIRETUǴÍN ZÍYANÍN ANÍQLAW

Sultanbaeva Fatima Árepbay qızı[1]
tayanısh doktorant
Tóreniyazov Elmurat Sherniyazovich[2]
a.x.i.d., professor
Qaraqalpaqstan awıl xojalıǵı hám agrotexnologiyalar institutı
e-mail: elmurat1960@umail.uz

Annotaciya: Maqalada Qaraqalpaqstan sharayatında gúnji ósimligi biocenozında payda bolatuǵın zıyankesler túrlerin anıqlaw hám olarǵa qarsı gúres ilajların islep shıǵıw boyınsha alıp barılıp atırǵan izertlew nátiyjeleri kiritilgen.

Annotatsiya: Maqolada Qoraqalpog‘iston sharoitida kunjut o‘simligi biotsenozida paydo bo‘ladigan zararkunandalar turlarini aniqlash va ularga qarshi kurash tadbirlarini ishlab chiqish bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlar natijalari kiritilgan.

Аннотация: В статье представлены результаты исследований по выявлению видов вредителей, возникающих в биоценозе растения кунжута в условиях Каракалпакстана, и разработке мер борьбы с ними.

Abstract: The article presents the results of ongoing research on identifying pest species appearing in the sesame plant biocenosis under the conditions of Karakalpakstan and developing control measures against them.

Gilt sózler: Zıyankes, túri, hawa, topıraq, temperatura, ıǵallıq, sorıwshı, kemiriwshi, jańa túrleri, bioekologiya, dinamika.

Kalit so‘zlar: Zararkunanda, turi, havo, tuproq, harorat, namlik, so’ruvchi, kemiruvchi, yangi turlari, bioekologiya, dinamika.

Ключевые слова: Вредители, виды, воздух, почва, температура, влажность, сосущие, грызущие, новые виды, биоэкология, динамика.

Keywords: Pest, species, air, soil, temperature, humidity, sucking, gnawing, new species, bioecology, dynamics.

Kirisiw. Qaraqalpaqstan agrobiocenozı mikroıqlım hám topıraq sharayatında kóp jıllardan berli belgili maydanlarǵa egilip kiyatırǵan gúnji ósimliginiń egis maydanın keńeytirip, jańa sortların shıǵarıp, alınatuǵın ónimniń ornın qaplaw tiykarǵı jumıslar retinde qolǵa alınıp, qısǵa múddetlerde óz nátiyjelerin bermekde.

Gúnji ósimligi bioekologiyasındaǵı tiykarǵı qásiyetlerinen esaplanǵan ıssılıqtı, jaqtılıqtı súyiwshi, ıǵallıqǵa bolǵan talabı biraz pás, qısqa vegetaciya dáwirine iye túr esabında qoyılıp otırǵan talaplarǵa tolıq juwap beretuǵınlıǵı menen áhmiyetke iye bolmaqda.

Kórsetilgen egin túri sortlarınıń áhmiyetli tamanları menen birge, gúnji biocenozında, usınday mikroıqlım sharayatına beyimlesken awıl xojalıǵı eginleri zıyankesleriniń kóplegen túrleri toplanıp, tiykarǵı ornı esabında keń maydanlarǵa tarqalıp úlken zıyan keltiriwi menen ajıralıp turatuǵınlıǵı málim boldı.

Awıl xojalığı tarawın sońǵı jıllardağı ekologiyalıq qıyınshılıqtan shıǵarıw boyınsha alǵa súrilgen baǵdarlardağı keri tásir etip atırǵan gúnji zıyankeslerine qarsı alıp barılatuǵın gúres ilajların ilimiy tiykarda islep shıǵıp, óndiriske usınıw búgingi kúndegi eń aktual másele bolıp turıptı.

Material hám usıllar: Egilip atırǵan gúnji sortlarına qollanılatuǵın agrotexnikalıq ilajlar [2,6] biocenozdıń zıyankes hám entomoakarifagları túrlerin anıqlaw [1], keltiretuǵın zıyanlılıq dárejesi [5] zıyan keltiriwi boyınsha dominant túrlerine qarsı gúres [4,7] ilajların qollanıw arqalı alıp barıldı.

Nátiyje hám onı talqılaw: Qaraqalpaqstan agrobiocenozı arqa rayonlarında tiykarǵı maydanlarǵa egilip atırǵan gúnji sortları tiykarınan orta hám kesh egis múddetleri retinde ámelge asırılatuǵın agrotexnikalıq ilajlar islep shıǵılǵan. Alıp barılǵan baqlawlar nátiyjesinde aymaq sharayatında egilip atırǵan gúnji sortları tuqımı hawa temperaturasınıń ortasha kúnlik dárejesi 15-16°C dan kóterilgende egiletuǵınlığı málim boldı. Vegetaciya dáwiri 90-110 (kesh sortlarında 120-150) kún esaplanıp, tiykarǵı ónimi azıqlıq ushın may zatları alınadı. Tuqımı quramında 65% may, 16-19% belok, 16-17% azotsız zatlar bar ekenligi, azıq-awqat sanaatında, konserva hám konditer ónimlerin islep shıǵarıwda, medicinada, parfyumeriyada, tazalanǵan hám maydalanǵan tuqımı joqarı sortlı halwalar tayarlawda, nan jabıwda isletile alatuǵın unamlı tárepleri, biocenozda kóplegen awıl xojalıq eginleri zıyankeslerinıń toplanıp, zıyan keltiretuǵınlığın tastıyıqladı.

Bul boyınsha Respublikamızdıń arqa rayonları atızlarına egilip atırǵan gúnji sortları biocenozınıń tiykarǵı zıyanlı aǵzaları esabında gúzlik sovka (Agrotis segetum Den. et Schif.), úndew belgisi bar sovka (Agrotis exclamationis L.), karadrina (Spodoptera exigua Hb.), gamma sovkası (Phytometra gamma L.), jabayı sovka (Agrotis conspicua Hb.), temeki tripsi (Thrips tabaci Land.), palız shırınjası (Aphis gossypii Glov.), akaciya yaki jońıshqa shırınjası (Aphis medicaginis Koch.), órmekshi kene (Tetranychus urticae Koch.), ıssıxana aqqanatı (Trialeurodes vaporariorum Westw.), temeki yaki ǵawasha aqqanatı (Bemisia tabaci Genn.), jońıshqa qandalası (Adelphocoris lineolatus Goeze.), dala qandalası (Lygus pratensis.) zıyankesleri anıqlandı. Usılar menen bir qatarda entomoakarifaglardan trixogramma-Trichogramma evanescens West., altınkóz-Chrysopa carnea Steph., enkarziya-Encarsia formosa Gahan., qan qızı-Coccinella septempunctata, stetorus qońızı-Stethorus punctillum Ws., atız sekirgishi-Cicindela campestris L., stafilinid- Staphylinidae, apanteles- Apanteles ruficus Hol., fitoseyulyus-Phytoseiulus persimilis Ath-Henr., sirfid shıbını yaki jurchalka-Scaeva pyrastri L., taxina shıbını-Clytiomyia helluo F., gallic afidimiza-Aphidoletes aphidimyza Rand., túrleri de tiykarǵı izertlew ob`ekti esabında úyrenilip kelinbekde.

Gúnji sortları, basqa eginlerge salıstırǵanda biraz kesh egiletuǵın bolǵanlıqtan dáslepki nál kógeriw waqtında, aymaǵımızdıń tiykarǵı kemiriwshi zıyankesi esaplanǵan gúzlik sovka hám úndew belgisi bar sovka túrleriniń 2-áwladınan baslap toplanıp, qurtları sanı ayırım atızdıń 1 m^2 maydanında 1,2-1,4 danaǵa deyin jetetuǵınlığı hám may-iyun aylarında karadrina zıyankesi 0,2-4,5 danaǵa shekem tarqalıp gúnji ósimligine zıyan bergenligi anıqlandı. Bunday

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910260

atızlardağı gúnji nálleriniń siyreklesiwi, zıyanlanǵan hasıldıń ósip-rawajlanıwdan artta qalıwı esabınan gektarınan alınatuǵın hasıl nabıt bolatuǵınlıǵı anıqlandı.

Gúnji atızlarında kemiriwshi sovkalar qurtları tásirinen nabıt bolıp atırǵan hasıldı saqlap qalıwdağı biologiyalıq gúres ilajınıń biologiyalıq paydalalıq tamanların úyreniw boyınsha tájiriybeler alıp barılmaqda. Atızlardağı gúnji ósimliginiń nálleri kógerip, 10-12 japıraq shıǵarǵanǵa deyingi fazalarında payda bolǵan sovka máyekleri sanı esaplap barıldı. Belgili dárejege jetken atızlardağı sovka máyeklerine qarsı biolaboratoriyada kóbeytirilgen trixogrammanıń erjetken áwladlarınan gektarına 200000 dana esabında, berilgen usınıslar tiykarında atızlarǵa tarqatıp barıldı. Óz waqtında entomofag tarqatılǵan atızlardağı máyeklerdiń, aradan 10 kún ótkende 48,9 %, 20 kún ótkende 59,9 % hám 30-kúni 77,9 % trixogramma menen zıyanlanǵanlıǵı málim boldı. Islep shıǵılǵan qarsı gúres ilajın óndiriste qollanıw ushın usınıslar berilip, búgingi kúnde keń maydanlarǵa endirilmekde.

Juwmaq hám usınıs: Qaraqalpaqstan sharayatında egilip atırǵan gúnji ósimliginiń egiw múddetlerine baylanıslı kóplegen zıyankesler payda bolıp biocenozdıń tiykarı bólimi sıpatında ósimliklerge keri tásir etetuǵın biotikalıq faktorlardan birine aylanatuǵınlıǵı esapqa alındı. Usınday qáwipli túrlerden esaplanǵan, kemiriwshi sovkalardıń gúbelekleri máyek qoyıp atırǵan atızları anıqlanıp, biolaboratoriyalarda órshitilip atırǵan trixogrammanı tarqatıp barıwdıń abzallıqların esapqa alıp, gektarına 200000 dananı, úsh márte bólip jiberilgende, qurtları máyekden shıqbasdan nabıt bolıp, keltiriletuǵın zıyanlılıq dárejesiniń tolıq aldı alınadı.

Egerde gúnji atızlarında tarqalǵan zıyankeslerdiń sanı zıyanlılıqtıń ekonomikalıq shegarasına artıp barıw qáwpi payda bolǵan jaǵdayda, gúnji ósimliginiń zıyankeslerine qarsı qollanıw usınıs etilgen parazit hám jırtqısh entomoakarifaglardan birewin tańlap, biocenozdağı paydalı makro, mikro deneshelerge keri tásir etpeytuǵın usıllarda qollanıw usınıs etiledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Adashkevich B.P. «Biologicheskaya zashita krestocvetnıx ovoshnıx kul`tur ot vrednıx nasekomıx». –Tashkent: «FAN», 1983. –S. 180-188.

2. Azizov T.B. «Kunjutdan mwl hosil etishtirish bwyicha tavsiyalar». Toshkent 2008 yil 20 b.

3. Dospexov B. A. Metodika polevogo opıta. - M.: Kolos, 1986.-351b.

4. Kimsanboev X.X. Biolaboratoriyalarda entomofaglarni kwpaytirish. –Toshkent: «O'qituvchi», 2000. –B. 3-32.

5. Tanskiy V.I. Biologicheskaya osnova vredonosnosti nasekomıx. - M.. «Agropromizdat», 1988.-S 182-198.

6. Toreniyazov E.Sh., Xo'djaev Sh.T., Xolmurodov E.A. O'simliklarni himoya qilish.- Toshkent: «NAVRUZ» -2018.-876 b.

7. Xo'jaev Sh.T. Agrotoksikologiya asoslari hamda tadqiqot ótkazish qoidalari. – Toshkent: «Munis design group» MChJ, 2018. –B. 4-132.

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910260